

SINTAKTIK ALOQALAR HAMDA ULARNING LINGVISTIK TAHLILI

Shavqiyeva Maftuna Salimboy qizi

Samarqand davlat chet tillar instituti o'qituvchisi

maftunasalimovna@gmail.com

***Annotatsiya.** Har qanday til nutq tovushlari, so'zlar, leksik, sintaktik birliklar va gaplar qurilishida o'z imkoniyatlarini to'liq namoyon qiladi. Tilshunoslikning sintaksis bo'limi so'zlarning birikishi natijasida so'z birikmalari va gaplar kabi sintaktik birliklarni o'rganadi. Hozirgi zamon o'zbek tilshunosligida sintaksis sintaktik birliklar, sintaktik munosabatlarni o'rganish, ularni lingvistik tahlil qilish muhim ahamiyatga ega.*

***Kalit so'zlar:** tilshunoslik, sintaksis, sintaksik aloqalar, lingvistik tahlil, gap bo'laklari, leksik birliklar, so'z birikmalari, gap.*

SYNTACTIC RELATIONS AND THEIR LINGUISTIC ANALYSIS

***Abstract.** Any language fully shows its possibilities in speech sounds, words, lexical and syntactic units and the construction of sentences. In linguistics, syntax is the study of how words and morphemes combine to form larger units such as phrases and sentences. In today's modern Uzbek linguistics, the study of syntax, syntactic units and tools, syntactic relations and their linguistic analysis are very important.*

***Key words:** linguistics, syntax, syntactic relations, linguistic analysis, parts of speech, lexical units, word combinations, sentence.*

KIRISH.

Zamonaviy tilshunoslikda lingvistik tahlil jarayoni nazariy bilimlarni sistemali o'rganishning eng yaxshi usullaridan biri hisoblanadi. Aynan tahlil jarayoniga oid faktlar, ilmiy hamda nazariy ma'lumotlar, til qoidalari turli keltirilgan misollar va namunalarda yaqqol holda namoyon bo'ladi. Til hodisalari lingvistik tahlil qilish asnosida amaliy hamda nazariy jihatdan puxta o'rganiladi.

Lingvistik tahlil bu – olingan nazariy bilimlar, keltirilgan ma'lumotlar asosida muayyan til birliklari yoki nutq birliklarini parchalab, turli qismlarga ajratib o'rganishdir [4].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI.

Tilshunoslik o'zbek tili rivojiga katta hissa qo'shgan o'zbek tilshunoslari M.Qodirov, H.Ne'matov, A.G'ulomov, N.Mahmudov, Sh.Shoabdurahmonov, M.Asqarova kabi ko'pgina fidoyi insonlarning yozgan ilmiy asarlari o'zbek tili rivojlanishiga hissa qo'shib kelmoqda. Mazkur maqolada ham ularning asarlaridan, ilmiy kitoblari, bildirgan xulosa va fikrlaridan ham samarali foydalanilgan.

Shuningdek, izlanishlar jarayonida nazariy tahlil, lingvistik tahlil, umumlashtirish hamda qiyoslash usullaridan keng foydalanilgan. Muayyan til hamda nutq birliklarini tadqiq qilishda nazariy tahlil qilinayotgan nutq ona tili qonuniyatlari bilan solishtirilib o'rganib chiqilgan.

NATIJALAR.

Bugungi kunda sintaksis, sintaktik aloqalar har bir tilda mavjud va ushbu tilshunoslik bo'limini o'rganishga hamda tadqiqot olib borishga ehtiyoj mavjud. Kun sayin ushbu bo'limni tahlil qilishga bo'lgan talab oshib bormoqda. Negaki muayyan tilni o'rganish va uni o'rgatish uchun til normalari va qoidalarini yaxshi anglash kerak bo'ladi.

Tilshunoslik oid kelgusida ilmiy izlanishlar olib borish, ushshu sohada yangliklar yaratish, o'zbek va ingliz tilshunosligida qiziqarli hamda shu vaqtgacha qo'llanilmagan usullar, samarali mashg'ulot turlarini yaratish asosiy maqsad sifatida belgilab qo'yilgan.

MUHOKOMA.

Lingvistik tahlillar olib borish tilshunoslikni chuqur o'rganishda hamda qoidalarni yaxshi o'zlashtirishda amaliy va nazariy jihatdan foydali hisoblanadi. O'zbek tili sintaksis bo'limida quyidagi mavzular bo'yicha lingvistik tahlil olib borish mumkin:

- So'z birikmasi tahlil.
- Sodda gap tahlili.
- Gap bo'laklarining tahlili.
- Qo'shma gap tahlili.
- O'zga gapli qo'shma gap tahlili [3].

Ushbu tahlillar vositasida til birliklarini o'rganish yanada osonlashib, tushunarli bo'ladi.

Gap tahlili. Gaplarni tahlil qilishda quyidagi jihatlarga e'tibor berish kerak bo'ladi. Tahlil jarayoning quyidagi tartibni o'rganib, uni ko'rib chiqamiz.

1. Gap tahlilining birinchi bosqichi gapning ifoda maqsadi qarab bir qancha turlarga ajratib olishdan boshlash kerak. Gaplar esa ifoda maqsadiga ko'ra darak gap, so'roq gap yoki buyruq gap turlariga ajratiladi.

2. Keyingi bosqich bu gap tarkibida his-hayajon ifoda etilishiga qarab:
 - a) his-hayajonli gap;
 - b) his-hayajonsiz gap.
3. Gap tahlilining navbatdagi bosqichi esa grammatik tuzilishiga ko'ra turlarga qarab ajratib olamiz:
 - a) sodda gap;
 - b) qo'shma gap.
4. Keyingi tahlil bosqichi grammatik asos tarkibiga ko'ra gapning turlariga e'tibor berish:
 - a) bir bosh bo'lakli gaplar, ya'ni grammatik asoslar ishtirokiga ko'ra;
 - b) ikki bosh bo'laklar qatnashgan gap.
5. Gap tahlilining muhim bo'lagi mavjud ekanligi yoki mavjud emasligiga qarab turlarga ajralishi:
 - a) to'liq gap;
 - b) to'liqsiz gap;
6. Tahlilning keyingi muhim bosqichi esa murakkablashtiruvchi vositasiga ko'ra turlarini hisobga olgan holda:
 - a) murakablashmagan gap;
 - b) murakablashgan gap [2].

► *Biz kecha birga kelgan dugonam bilan rosa tortishdik.*

Darak gap;

Egali gap, ish-harakat bajaruvchisi ma'lum, gapning egasi (*biz*);

tortishdik – bosh bo'lak, kesim, o'tgan zamonda;

Sodda yoyiq gap;

To'liq gap, gap bo'laklari tushib qolmagan;

Tasdiq gap. Ish-harakatning bajarilganligi bo'lishli, fe'l bilan ifodalangan;

Uyushiq yoki ajratilgan bo'laklar yo'q.

► *Bir ozdan keyin san'at vakillari kirib kelishdi.*

Darak gap;

Shaxsi aniq gap, ish-harakat bajaruvchisi ma'lum, gapning egasi (*san'at vakillari*);

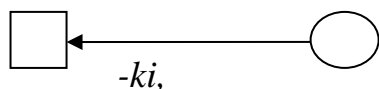
san'at vakillari kirib kelishdi – bosh bo'lak, grammatik asos, ega hamda kesim, o'tgan zamonda;

Sodda yoyiq gap;

To'liq gap, gap bo'laklari tushib qolmagan;

Tasdiq gap. Ish-harakatning bajarilganligi bo‘lishli, fe‘l bilan ifodalangan; Uyushiq yoki ajratilgan bo‘laklar yo‘q [3].

► *Shunday yaxshi insonlar borki, ular har doim odamlarga yordam beradi.*

Darak gap;

Shunday yaxshi insonlar borki – bosh gap;

ular har doim odamlarga yordam beradi – ergash gap;

Bog‘lovchili ergashish, ergash gap bosh gapga *-ki* bog‘lovchisi yordamida bog‘langan hamda u ta’kidlash ma’nosini ifodalangan.

Aniqlovchi ergash gapli qo‘shma gap hisoblanadi .

Uyushiq yoki ajratilgan bo‘laklar yo‘q [1].

XULOSA.

Tilshunoslikda olib borilgan lingvistik tahlillar so‘z birikmalari, birikish usullari va bog‘lanishlar tartibi, gap bo‘laklari, gap va uning tuzilishi, ma’no turlari kabi xususiyatlarni o‘rganilgan holda olib boriladi. Mazkur tahliliy jarayonda amal qilish kerak bo‘lgan qonun-qoidalar ham bor. Shuning uchun ularni alohida bo‘laklarga bo‘lib, qiyoslab hamda o‘zaro taqqoslab tahlil qilish lozim. Tahlillar va misollar juda muhim hamda kerakli bo‘lgan bosqich hisoblanadi. Mazkur lingvistik tahlillar orqali sintaktik munosabatlarni yanada aniqroq tadqiq qilish mumkin. Sintaktik aloqalarning tahlili asosida yaxshi natijalar va yutuqlarga erishiladi. Sintaktik birliklarni, so‘z birikmalarini, gaplarni tahlil qilishda muayyan jihatlarga e’tibor berish kerak. Tilshunoslar uchun lingvistik tadqiqotlar va tahlillar muhim ahamiyatga egadir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Erkaboyeva, N. (2015) O‘zbek tilidan ma’ruzalar to‘plami. – Toshkent, 2015.
2. Nurmonov A., Sobirov A. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent, 2013.
3. Qudratov T., Nafasov T. Lingvistik tahlil. – Toshkent, 1981.
4. Shavkieva M. S., Daniyoro va Y. The Linguistic Analysis of Syntactic Units, Word Combinations and Sentences // *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* – 2023. – T.11. – № 4 – C. 361-363.
5. Shavkieva M. S., Daniyoro va Y. The Linguistic Analysis of Translating Syntactic Units and Word Combinations from English into Uzbek // *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* – 2023. – T.11. – № 4 – C. 359-360.